

De tuinkoepel van Elspeet (deel 1)

G. van der Zwaan

Wie zich met de geschiedenis van een bepaalde plaats bezighoudt wil eigenlijk ook graag weten hoe het er vroeger heeft uitgezien. Door middel van fotoboeken krijg je dan een redelijk beeld.

Onze Mothoek is meestal goed gevuld met oude foto's, het lijkt dan vaak ook op een fotoboek maar dan wel met foto's tot een bepaalde tijdsperiode.

In deze bijdrage wil ik u vooral door middel van tekeningen laten zien hoe Elspeet er uit zag in de tijd dat er nog geen foto's gemaakt konden worden.

Als thema heb ik gekozen de "Elspeetse" tuinkoepel, een beeldbepalend monument in Elspeet.

Fotografie

Omdat fotoboeken per definitie foto's bevatten, kunnen de afbeeldingen niet veel meer weergeven dan beelden van personen, landschappen of panden vanaf ca. 1850. De fotografie werd immers pas in 1826/1839 uitgevonden. Voor de eeuwen daarvoor zijn we dan ook aangewezen op andere vormen van vastlegging, bijvoorbeeld door middel van tekeningen, gravures en schilderijen. Dergelijke topografische afbeeldingen of portretten werden vroeger dan ook veel meer gemaakt dan vandaag de dag. Nog in de 19^e eeuw nam het tekenonderricht een belangrijke plaats in het onderwijs in. Dat is heden ten dage helaas niet meer het geval en –eerlijk is eerlijk– het is natuurlijk ook veel gemakkelijker om een (digitale) camera of videorecorder te grijpen om een beeld vast te leggen.

Een foto van de pastorietuin met theekoepel uit de 1e helft van de vorige eeuw.

Vastlegging voor de 19^e eeuw

Weliswaar hebben we er een aardige indruk van, hoe Elspeet zich in de afgelopen honderd jaar heeft ontwikkeld, maar van de situatie daarvoor weten we weinig. Gelukkig waren er in die periode tekenaars en schilders die oog hadden voor schoonheid van stad en dorp.

Het vastleggen van dorpsgezichten en landschappen gebeurde vroeger dan ook vaak door rondreizende kunstenaars, al dan niet met het doel om ze later als voorstudie voor een meer gedetailleerde tekening of wellicht een schilderij te gaan gebruiken. Ook werd er bijvoorbeeld wel eens getekend in opdracht van de eigenaar van een pand, zoals een landhuis, een molen of een ander bouwwerk. Bovendien werden veel tekeningen vervaardigd als uitgangspunt voor een gravure die dan later werd opgenomen in histori-

sche topografische (serie)werken zoals van Entrop, Kok, Tirion en anderen uitgevers en/of samenstellers. In de 18^e eeuw reisden onder andere de Amsterdamse kunstenaars Cornelis Pronk en Abraham de Haen en de uit Amersfoort afkomstige Jordanus Hoorn enkele malen door onze gemeente.

Elspeet behoorde vroeger bij een reusachtig amt. Dit artikel wil door middel van een aantal tekeningen uit de periode tussen 17^e en het midden van de 19^e eeuw u een beeld geven van Elspeet dat behoorde bij Barneveld, dat reusachtige Schoutamt, gelegen in de Gelderse Vallei en op de Veluwe. Die situering brengt met zich mee dat er een grote afwisseling van landschappen mag worden verwacht en ten dele komt die stelling wel uit.

De prent van Jordanus Hoorn van het "posthuis te Voorthuizen" ("De Roskam") laat tevens het gebied achter de herberg, richting Apeldoorn zien. Het is een kale, troosteloze vlakte. Een zekere Von Ditfurth typeerde dit gebied later als volgt: Deze Veluwe, (...) is een der eenzaamste en onvruchtbaarste

streken van Europa. Men vindt er slechts armzalige gehuchten, bestaande uit wijdverspreide, ellendige hutten; geen boom, geen struik onderbreekt de onafzienbare wildernis en de enkele wegen brengen den zwerver slechts zelden langs een ellendige kroeg of een armzalige boerderij.

Westwaarts, richting Amersfoort zag alles er wat florisanter uit en hier trof men dan ook vroeger de kastelen aan zoals "De Briellaaerd", "Bijsterbosch", "De Schaffelaar", "De Glindhorst" en andere huizen die meestal door adellijke families werden bewoond.

Elspeet beschreven in 1791

Voor de geschiedenis van Elspeet is de onderstaande beschrijving van groot historisch belang. De schrijver is W.A. Bachiere d.d. 1791. De complete tekst hieronder;

"Barneveld is een fraai, volkrijk en aanzienlijk Dorp: de Hoofdplaats van een bijzonder Schoutamt. Het heeft steenen straatwegen: en is, van een groote uitgestrektheid: onder zich hebbende, verscheidene Buurtschappen; die verre van elkander verstrooid liggen: als het Wold; Essen; Wessel; Esveld; Hasselaar enz. Ook ziet men daar verscheidene Adellijke Huizen: als Hakfort; het

"Posthuis bij Voorthuizen", door C. van Achterbergh naar Jordanus Hoorn, 1786.

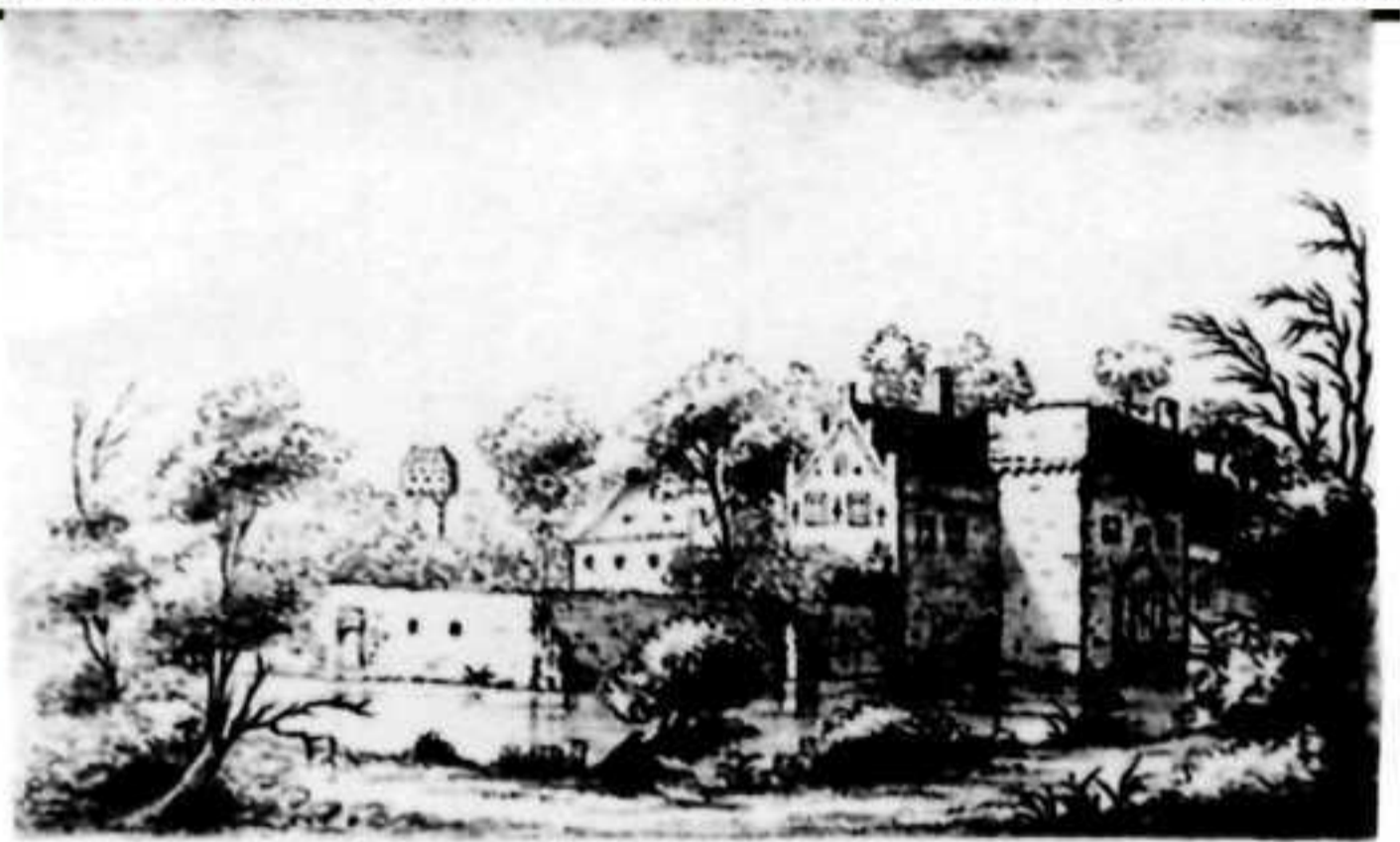

dorp Barneveld met de Grote Kerk, door een anoniem kunstenaar, eind 18e eeuw.

de Brieler of de Brielen: behorende aan den Heer Goossen Geurt, baron van Bentink Heer van den Aller en Beerenkamp de Schaffeler, behoorende, aan den Heer Lukas Willem, Baron van Essen, Heer van Helbergen, voorts, Glinthorst; Stoutenburg; Emeren enz. Niet verre van dit Dorp, ontspringt de Barneveldsche Beek, die bij Amersfoort samenvloeyende, haar water aan de Rivier, de Eem mededeelt.

Tot dit Schoutambt van Barneveld, behoorden mede, "de dorpen Kootwijk; Voorthuizen; en Garderen: die in opzicht tot elkander liggen als in een driehoek. En verder noordwaarts: Elspeet, bij het Elspeter Bosch. Nabij Elspeet, ligt het Adellijke Huis Staveren; het welk,

door een' der vorigen Hertogen van Gelder, (naar men Meende, Keiser Karel V.) met Stadsgerechtigheid, begunstig is: behorende aan den Heer Koenraad Willem, Baron van Haarsolte. Tusschen Elspeet en Kootwijk, is het Uddeler Meer, Dat van de nabijgelegen Buurtschap Uddel, zijn naam ontleend heeft: een stilstaand water, Dat visschrijk is. En, aan deszelfs noorder oever, ziet men de overblijfselen eener oude Schans; de Hunnen Schans, geheten: welke men meend, door de oude Hunnen, die in de X eeuw door Europa hebben omgezworven, opgeworpen te zijn." (aldus Bachiere).

t huijs Heune op de Veluwe in een ander gesicht

Kerspel Elspeet tot 1818

Het Schoutambt Barneveld omvatte tot 1749, respectievelijk tot 1818, de volgende kerspelen: Barneveld (met de buurtschappen De Glind (of Glinde) Esveld en Wessel; Elspeet met de buurtschappen Uddel en Vierhouten; Garderen met de buurtschappen (Boeschoten), Essen, Garderbroek, Meerveld, Milligen, Ouddorp, Stroe en Vossen: Kootwijk met de buurtschap Kootwijkerbroek en tenslotte Voorthuizen met de buurtschap Harselaar, dat met een deel van het gebied dat tot het kerspel Garderen behoorde bij het kroondomein Het Loo werd gevoegd. Het gaat hierbij om Uddel en omgeving.

In 1818 raakte Barneveld het kerspel Elspeet met de daartoe behorende buurtschappen kwijt aan de gemeente Ermelo.

De rest van dit artikel kunt u lezen in de volgende editie van de Mothoek.

Het huis "Hunen" bij het Uddelermeer, mogelijk door Andries Schoemaker. Middenonder de tekst "t huijs Heune op de Veluwe in een ander gesicht". Steendruk van P.J. Mulder, gelithografeerd door K. Bijtel te Leiden, 1889. Litho, 136 x 185 mm, afgedrukt in het boek: Uddel en Uddelerheegde, door W. Pleyte, A. van den Bogert en H. Bouwheer. Barneveld, 1889.